

PSZICHO- POLITIKA

BYUNG-CHUL HAN

*A neoliberalizmus és
az új hatalomtechnikák*

TYPOTEX

A fordítás a következő kiadás alapján készült:

Byung-Chul Han: *Psychopolitik.*

Neoliberalismus und die neuen Machttechniken

S. Fischer Verlag, 2014

Copyright © S. Fischer Verlag GmbH,

Frankfurt am Main, 2014

Hungarian translation © Csordás Gábor, 2020

Hungarian edition © Typotex, Budapest, 2020

Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 493 105 8

TARTALOM

A szabadság válsága / 7

Okoshatalom / 23

A vakond és a kígyó / 27

Biopolitika / 30

Foucault dilemmája / 34

A „healing” mint „killing” / 42

A sokk / 47

A barátságos Big Brother / 52

Az érzelmek kapitalizmusa / 57

A játszmasítás / 67

A Big Data / 74

A szubjektumon túl / 102

Az idiotizmus / 105

Óvj meg attól, amit akarok
Jenny Holzer

A SZABADSÁG VÁLSÁGA

A szabadság kizsákmányolása

A szabadság egy epizód marad. Az epizód közjátékot jelent. A szabadság érzése az egyik életformából a másikba való átmenet során jelentkezik, míg az utóbbi maga is a kényszer egy formájának nem bizonyul. Így a felszabadulást újabb alávetettség követi. Ez a szubjektum sorsa, ami szó szerint alávetettséget jelent.

Ma azt hisszük, hogy nem alávetett *szubjektumok*, hanem szabad, önmagukat folyton újratervező, újra felfedező *projektumok* vagyunk. Ezt az áttérést a szubjektumról a projektumra a szabadság érzése kíséri. Csakhogy maga a projektum kényszeralakzatnak, sőt a *szubjektíválás* és *alávetés* egy *hatékonyabb változatának* bizonyul. Az én, mint magát minden külső és idegen kénszertől szabadnak hívő projektum, most belső kényszereknek veti alá magát és ön-

magát kényszeríti teljesítmény- és optimalizációs kényszer formájában.

Egy sajátos történeti korszakban élünk, amelyben a szabadság maga hív életre kényszereket. A *lehet* szabadsága egyenesen több kényszert teremt, mint amennyit a fegyelmezés *kellje*, a parancs és a tilalom kimond. A *kell*nek van határa. A *lehet*nek viszont nincs. Következésképpen hártalan a kényszer, amely a *lehetből* származik. Ezáltal paradox helyzetben találjuk magunkat. A szabadság voltaképpen a kényszer ellentéte. Szabadnak lenni annyi, mint a kényszerektől szabadnak lenni. Mármost ez a szabadság, amely a kényszerek ellentéte kellene legyen, maga is kényszereket hoz létre. Az olyan pszichés betegségek, mint a depresszió vagy a kiégés, a szabadság mély válságának kifejeződései. Patologikus tünetei annak, hogy ma a szabadság többszörösen kényszerbe csap át.

A teljesítmény-szobjektum, aki szabadnak hiszi magát, valójában szolga. Annyiban *abszolút szolga*, hogy úr nélkül, önként zsákmányolja ki magát. Nem áll vele szemben úr, aki munkára kényszerítené. A *puszta életet* abszolutizálja, és *dolgozik*. A puszta élet és a munka ugyanannak az éremnek a két oldala. A puszta élet ideálját az egészség alkotja. Az ilyen neoliberalis szolgáltól idegen az úr szuverenitása, sőt szabadsága,

aki az úr és a szolga hegeli dialektikája értelmében nem dolgozik, hanem *csak élvez*. Az *úr szuverenitása* abban áll, hogy felülemelkedik a puszta életen, és ezért akár a halált is elfogadja. Ez az *excesszus*, az életnek és az élvezetnek ez az *excesszív* formája a dolgozó, a puszta életért aggódó szolgától idegen. Hegel feltételezésével ellentétben a munka nem teszi szabaddá. Továbbra is a munka szolgája marad. Hegel szolgája az urat is munkára kényszeríti. Úr és szolga hegeli dialektikája a munka totalizálásához vezet.

A neoliberais szubjektum mint önmaga vállalkozója nem képes *célfüggetlen* viszonyulásra másokhoz. Vállalkozók között sem jön létre *célfüggetlen* barátság. Szabadnak lenni azonban eredetileg annyi, mint *barátok közt lenni*. A szabadság [*Freiheit*] és a barát [*Freund*] indogermán gyöke ugyanaz. A szabadság alapvetően *viszonyzó*. Az ember csak egy sikerült viszonyban, boldogító együttlétben másokkal érzi valóban szabadnak magát. A totális elszigetelődés, amelyhez neoliberais berendezkedésünk vezet, nem tesz valóban szabaddá minket. Így ma felmerül a kérdés, hogy nem kellene-e újradefiniálnunk, újra felfedeznünk a szabadságot, hogy megszabaduljunk a szabadság végzetes dialektikájától, amely miatt az kényszerbe csap át.

A neoliberalizmus nagyon hatékony, sőt intelligens rendszer magának a szabadságnak a kizsákmányolására. Kizsákmányolunk mindent, ami a szabadság gyakorlásához és kifejezésformáihoz tartozik, mint az érzelem, a játék és a kommunikáció. Nem hatékony módszer valakit akarata ellenére kizsákmányolni. A mások általi kizsákmányolás esetében a zsákmány igen csekélynek bizonyul. A legnagyobb zsákmánnyal a szabadság kizsákmányolása kecsegtet.

Érdekes módon a szabadságot Marx is a másokhoz való sikerült viszonyban látja: „Csak a [másokkal való] közösségben [kapja meg mindegyik] egyén az eszközöket ahhoz, hogy hajlamait minden irányban kiművelje; csak a közösségben válik tehát lehetővé a személyes szabadság.”¹ Szabadnak lenni eszerint nem egyéb, mint *másokkal együtt megvalósítani magunkat*. A szabadság a sikerült közösség szinonimája.

Az egyéni szabadság Marx szerint a tőke forrást, álnokságát testesíti meg. A „szabad konkurencia”, amelyen az egyéni szabadság eszméje alapul, csupán „a tőke vonatkozása önmagára mint egy másik tőkére, azaz a tőkének mint tő-

¹ Karl Marx - Friedrich Engels: *A német ideológia*. In *Karl Marx és Friedrich Engels művei*. 3. Budapest, Kossuth, 1960. „Feuerbach”, 63. Ford. Kislégi Nagy Dénes.

kének a reális viszonyulása”.² A tőke, amikor a szabad konkurencia közvetítésével önmagához mint egy másik tőkéhez viszonyul, önmaga szaporítására törekszik. Az egyéni szabadság közvetítésével önmaga másával párizik. Miközben szabadon versengünk egymással, a tőke sokasodik. Az egyéni szabadság ennyiben szolgaság, mivel a tőke önmaga sokasításához veszi igénybe. A tőke tehát kizsákmányolja az egyéni szabadságot, hogy önmagát szaporítsa. „Nem az egyének vannak szabaddá téve a szabad konkurenciában, hanem a tőke van szabaddá téve.”³

Az egyéni szabadság közvetítésével valósul meg a *tőke szabadsága*. Ezzel a szabad individuum a tőke nemi szervévé degradálódik. Az egyéni szabadság „automatikus” szubjektivitást kölcsönöz a tőkének, amely azt aktív szaporodásra serkenti. Így aztán „eleven kölyköket ellik”.⁴ Az egyéni szabadság, amely ma túlzott formát öltött, végső soron nem más, mint *magának a tőkének az excesszussa*.

² Karl Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*. 2. Budapest, Kossuth, 1972. „Konkurrencia”, 122. Ford. Lissauer Zoltán.

³ *Uo.* 123.

⁴ Karl Marx: *A tőke*. 1. In *Karl Marx és Friedrich Engels művei*. 23. Budapest, Kossuth, 1986. 2. 4. 148. Ford. Nagy Tamás - Rudas László.

A tőke diktatúrája

Marx szerint a termelőerők (az emberi munkaerő, a munka mikéntje és az anyagi termelőeszközök) fejlődésük egy bizonyos fokán ellentmondásba kerülnek az uralkodó termelési viszonyokkal (tulajdon- és uralmi viszonyokkal). Az ellentmondás azért jön létre, mert a termelőerők folyton fejlődnek. Így hoz létre az iparosítás új termelőerőket, amelyek ellentmondásba kerülnek a feudális jellegű tulajdon- és uralmi viszonyokkal. Ez az ellentmondás társadalmi válságokhoz vezet, amelyek kikényszerítik a termelési viszonyok megváltoztatását. Az ellentmondást a proletariátusnak a burzsoáziával vívott harca fogja kiiktatni, amely kommunista társadalmi rendet hoz létre.

Marx feltételezésével ellentétben a termelőerők és a termelési viszonyok ellentmondása nem szüntethető meg egy kommunista forradalommal. Mert *megszüntethetetlen*. Éppen ennek a benne rejlő permanens ellentmondásnak a révén menti át magát a kapitalizmus a jövőbe. Így *mutálódik* az ipari kapitalizmus neoliberalizmussá és finánckapitalizmussá a posztindusztriális, immateriális termelési móddal, ahelyett hogy kommunizmusba csapna át.

A neoliberalizmus mint a kapitalizmus mutációja a munkásból *vállalkozót* csinál. Nem egy

kommunista forradalom, hanem a neoliberalizmus szünteti meg a mások által kizsákmányolt munkásosztályt. Ma mindenki a *saját vállalkozásának önmagát kizsákmányoló munkása*. Mindenki úr és szolga egy személyben. Az osztályharcból is *önmagunkkal folytatott belső harc* lesz.

A jelenkori termelési módot nem az együttműködő „sokaság”, amelyet Antonio Negri a „proletariátus” posztindusztriális örökösévé magasztosít, hanem az önmagában elszigetelt, önmagával harcoló vállalkozó *magányossága* képezi. Tévedés tehát azt hinni, hogy az együttműködő „sokaság” megdönti a „parazita birodalmat”, és egy kommunisztikus társadalmi rendet hoz létre. Ez a marxista séma, amelyhez Negri tartja magát, újólag illúzióknak fog bizonyulni.

A neoliberalis rendszerben voltaképpen nem létezik proletariátus, munkásosztály, amelyet a termelési eszközök tulajdonosai kizsákmányolnának. Az immateriális termelésben egyébként is mindenki maga birtokolja termelési eszközeit. A neoliberalis rendszer már nem osztályrendszer a voltaképpeni értelemben. Nem osztályokból áll, amelyek antagonisztikusan viszonyulnak egymáshoz. Éppen ez magyarázza ennek a rendszernek a stabilitását.

Proletariátus és burzsoázia megkülönböztetése ma már nem tartható fenn. A proletár szó

szerint az, akinek egyetlen tulajdonát a gyermekei képezik. Önmegvalósítása önmaga biológiai újratermelésére korlátozódik. Ma viszont, széles körben elterjedt illúzió szerint, önmagát szabadon megtervező projektumként mindenki *korlátlan önmegvalósításra* képes. A „proletariátus diktatúrája” ma strukturálisan lehetetlen. Ma mindenkin a tőke diktatúrája uralkodik.

A neoliberális rendszer a mások általi kizsákmányolást önkizsákmányolássá változtatja, amely minden „osztályt” érint. Ez az osztály nélküli önkizsákmányolás Marxtól teljesen idegen. Éppen azt a társadalmi forradalmat teszi lehetlenné, amely kizsákmányolók és kizsákmányoltak megkülönböztetésén alapulna. Az önmagukat kizsákmányoló teljesítmény-szubjektumokból nem jön létre olyan *politikai mi*, amely közös cselekvésre volna képes.

Aki a neoliberális teljesítmény-társadalomban kudarcot vall, az magát hibáztatja és maga miatt szégyenkezik, ahelyett hogy a társadalmat vagy a rendszert vonná kérdőre. A neoliberális rendszer ettől különösen intelligens. Nem engedi, hogy ellenállás alakuljon ki a rendszerrel szemben. A mások általi kizsákmányolás rendszerében ezzel szemben lehetséges, hogy a kizsákmányoltak szolidárisak legyenek egymással, és közösen fellépjenek a kizsákmányolóval szemben. Éppen

ezen a logikán alapul Marx elgondolása „a proletariátus diktatúrájáról”. Ez azonban represszív uralmi viszonyokat feltételez. Az önkizsákmányolás neoliberális rendszerében az agresszió *önmagunk ellen* irányul. Ez az autoagresszió a kizsákmányoltakat nem forradalmárrá, hanem depresszióssá teszi.

Ma már nem saját szükségleteinkért, hanem a tőkének dolgozunk. A tőke létrehozza saját szükségleteit, amelyeket mi hamisan saját szükségleteinként érzékelünk. Ez új *transzcendenciát*, a szubjektiváció új formáját hozza létre. Ismét ki leszünk vetve az élet immanenciájának szintjéről, ahol az élet önmagára vonatkozhatna, ahelyett hogy egy külső célnak volna alávetve.

A modern politika megkülönböztető vonása, hogy megszabadult egy transzcendens rendtől, azaz a vallásilag megalapozott premisszák-tól. A politika, a társadalom teljes átpolitizálása csupán a modernitásban lenne lehetséges, ahol nem érvényesek többé a megalapozás transzcendens forrásai. A cselekvés szabályai ott szabadon megtárgyalhatóak lennének. A transzcendencia eltörli a *társadalomimmanens diskurzust*, amely által a társadalom képes volna önmagából, tisztán saját *immanenciájából* kiindulva megújulni. Ezt a szabadságot azonban ismét föladtuk abban a pillanatban, amikor a tőke

új transzcendenciaként, új úrként lépett föl. A politika ezáltal ismét szolgává lett. A tőke kiszolgálójává.

Valóban szabadok akarunk lenni? Nem azért találtuk fel Istent, hogy ne kelljen szabadnak lennünk? Istennek mind adósai vagyunk. Az adósság azonban megsemmisíti a szabadságot. A politikusok a nagymértékű eladósodást okolják azért, hogy cselekvési szabadságuk súlyosan korlátozott. Ha adósságtól szabadok, vagyis egészen szabadok lennénk, valóban *cselekednünk* kellene. Lehetőleg szüntelenül eladósítjuk magunkat, hogy ne kelljen *cselekednünk*, azaz *szabadnak* lennünk, *felelősnek* lennünk. A nagy adósságok nem annak bizonyítékai-e, hogy még nem tudunk szabadok lenni? A tőke nem egy új Isten-e, aki ismét adósaivá tesz? Walter Benjamin vallásnak tekinti a kapitalizmust. Ez „az első olyan kultusz, amely nem feloldoz a bűnök alól, hanem bűnössé tesz”. Minthogy nincs lehetőség a feloldozásra, a szabadsághiány állapota állandósul. „Egy roppant bűn- vagy adósságtudat, mely képtelen feloldozást nyerni, a kultuszhoz nyúl, de nem azért, hogy ezt a bűnt vagy adósságot levezelje, hanem hogy egyetemessé tegye.”⁵

⁵ Walter Benjamin: *A kapitalizmus mint vallás*, <http://etal.hu/kotetek/gazdasagi-teologia-2013/benjamin-a-kapitalizmus-mint-vallas/>. Ford. Fogarasi György.